

<https://doi.org/10.15407/socium2021.04.064>
УДК 338.242

Creative Commons Attribution 4.0 International

Никифорук О.І., д-р екон. наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу розвитку виробничої інфраструктури ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”, вул. Панаса Мирного, 26, Київ, 01011, Україна, email: nykyforuk@nas.gov.ua, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7376-3373>, Scopus Author ID: 57217045560,

Бережницька У.Б., канд. екон. наук, доц., завідувач кафедри прикладної економіки Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, вул. Карпатська, 15, Івано-Франківськ, 76018, Україна, email: bi_if@ukr.net, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5354-8502>, Scopus Author ID: 57217105224

ТРАНСФОРМАЦІЇ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА РОЗВИТКУ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Досліджено логіку та динаміку інституційних змін у дерегулюванні малого та середнього підприємництва (МСП) в теоретичному та історичному ракурсах. Зокрема, предметно розглянуто зумовленість і характер інституційних змін у соціально-економічних системах у контексті основних тенденцій і викликів сучасності та спроектовано ці процеси на політику розвитку МСП. Використано методи наукового пізнання, аналізу і синтезу, логічного узагальнення, дедуктивний метод, комплексної оцінки, графічний та ін. За допомогою визначення взаємозв'язків між базовими категоріями інституціоналізму під впливом економічних змін та уточнення функціонального призначення інституціонального середовища зі створення сприятливого “мікроклімату”, належних умов для діяльності та розвитку, узагальнено процес формування інституціонального середовища розвитку МСП протягом 30-літнього періоду в Україні. Зазначений процес умовно поділено на три періоди: I-й – з 1991 р. активізація інституційних змін у політиці розвитку МСП, коли було створено Держпідприємництва України та Український фонд підтримки підприємництва; II-й – з 1998 р., коли безпосередньо протягом 2000–2011 рр. відбувалось становлення та розвиток системи підтримки МСП; III-й – з 2014 р., коли мали місце стагнація та занепад сформованої на той час системи сприяння розвитку МСП, проте спостерігалися окремі, поодинокі, на жаль, хаотичні інституційні ініціативи протягом 2018–2020 рр. Наукова новизна полягає у відображенні економічних змін в інституціональному середовищі розвитку МСП в Україні під дією найвагоміших структурних соціально-економічних перетворень і глобальних чинників: глобалізації, інтернаціоналізації (1991–1997 рр.), інноваційного розвитку, соціалізації, інтелектуалізації економіки (1998–2013 рр.), сталого розвитку, цифровізації (2014–2021 рр.). Представлена схема впливу дозволила узагальнити тенденції, під дією яких формується інституціональне середовище розвитку МСП і дає можливість передбачати, завдяки яким складовим і з яких джерел варто очікувати інституційних змін. Практична значущість: рекомендації можуть бути використані при розробці та реалізації державних і регіональних цільових програм підтримки та розвитку МСП в Україні.

Ключові слова: інституційні зміни, розвиток МСП, інституційна основа, інституційна структура, інституціональне середовище.

Nykyforuk O.I., Dr. Habil. (Economics), senior researcher, head of production infrastructure department, State Organization “Institute for Economics and Forecasting, National Academy of Sciences of Ukraine”, 26, Panasa Myrnoho Str., Kyiv, 01011, Ukraine, email: nykyforuk@nas.gov.ua, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7376-3373>, Scopus Author ID: 57217045560,

Bereznytska U.B., PhD. (Economics), associate professor, head of applied economy department, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, 15, Karpatska Str., Ivano-Frankivsk,

© Никифорук О.І., Бережницька У.Б., 2021

ISSN 1681-116X. Ukr. socium, 2021, № 4 (79): 64–84

76019, Ukraine, email: bi_if@ukr.net, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5354-8502>, Scopus Author ID: 57217105224

TRANSFORMATION OF INSTITUTIONAL ENVIRONMENT OF SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES DEVELOPMENT

Theoretical and historical perspectives study the logic and dynamics of institutional changes in the deregulation of small and medium-sized enterprises (SME). The paper specifically considers the conditionally and nature of institutional changes in socio-economic systems in the context of leading trends and challenges of our time. These processes are designed for SME development policy. The methods of scientific cognition, analysis and synthesis, logical generalization, deductive technique, complex evaluation, graphics, and others are used. Based on the definition of relationships between the basic categories of institutionalism under the influence of economic changes and the clarification of the functional purpose of the institutional environment to create a favourable “microclimate”, appropriate conditions for activity and development, the process of the institutional environment of SME development formation during the 30 years in Ukraine is generalized. The process mentioned above is divided into three periods: the 1st – since 1991, the intensification of institutional changes in SME development policy when the State Committee of Ukraine for Regulatory Policy and Entrepreneurship Development and the Ukrainian Entrepreneurship Support Fund were established; the 2nd – since 1998, when the SME support system was formed and developed directly during 2000–2011; and the 3rd period – since 2014, when there was stagnation and decline of the constructed SMEs development support system, but there were some isolated, unfortunately, chaotic institutional initiatives during 2018–2020. The scientific novelty lies in the reflection of economic changes in the institutional environment of SME development in Ukraine under the influence of the most fundamental structural socio-economic transformations and global factors: globalization, internationalization (1991–1997), innovative development, socialization, intellectualization of the economy (1998–2013), sustainable development, digitalization (2014–2021). The presented scheme of influence allowed generalizing the tendencies under the influence of which the institutional environment of SME development formed and gave the chance of predicting at the expense of what components and from what sources institutional changes can be expected. Practical significance: the recommendations can be used in forming and implementing of the national and regional targeted programs for SME support and development in Ukraine.

Keywords: *institutional changes, SME development, institutional basis, institutional structure, institutional environment.*

В умовах трансформаційних процесів економіки та змін, що відбуваються в суспільстві, інституціональне середовище розвитку малого та середнього підприємництва (МСП) зазнає динамічного впливу. Ці процеси є взаємозалежними, інституційні перетворення соціально-економічної системи на макрорівні управління й трансформація ринкового механізму мають прямий вплив на інституційно-інфраструктурне забезпечення політики підтримки та розвитку МСП. Відповідно, інституціональне середовище розвитку МСП є причиною і породжує якісні структурні зрушення економіки. У такому разі зміни в інституціональному середовищі МСП мають бути науково обґрунтованими та оцінені за своїми наслідками в частині недопущення поглиблення диспропорціональності, насамперед, в економічному розвитку України. Отже, науково-прикладна рефлексія на тематику впливу глобальних і локальних трансформаційних соціально-економічних тенденцій на інституціональне середовище розвитку МСП в історичній ретроспективній динаміці та на сучасному етапі є актуальною і покладена в основу цієї праці.

Розв’язання порушеної проблематики може ґрунтуватися не стільки в класичному мейнстрімі, скільки на інституціональній економічній теорії, зокрема, на “новому” інституціоналізмі, серед основоположників якого є Р. Коуз [1], Д. Норт [2], О. Вільямсон [3]. Понятійний апарат інституціонального аналізу щодо інституційних змін та інституціонального середовища опрацьований багатьма зарубіжними та вітчизняними вченими-послідовниками. В. Вольчік зауважив: “у межах численних течій інституціоналізму в економічній теорії визнається важливість вивчення проблеми *інституціональних змін*”; “теорії інституційних змін є радше безліччю непоєднаних деталей таємничого пазла, ніж величною спорудою структурованих теорій і концепцій” [4, с. 4]. Ш. Танг переконаний, що загальна теорія інституційних змін відсутня. Він вважає їх головною темою у всіх основних галузях *соціальних наук*, оскільки вони є центральною рушійною силою саме соціальних змін [5]. Вітчизняний науковець О. Ляховець підтверджує, що *інституційне середовище* є “поняттям інституціоналізму, запозиченим у соціологів” [6, с. 17]. Д. Норт зазначає, що “*економічні зміни* більшою мірою є свідомим процесом, який формується уявленнями учасників про наслідки їхніх дій” [1, с. 8–9]; вони (інституційні зміни) “...залежать від здатності суспільства створювати продуктивні, стабільні, чесні, загально визнані та водночас гнучкі інститути, здатні змінюватись у відповідь на зміну політичної та економічної ситуації” [1].

Згадані терміни в широкому розумінні розглядаються соціальними та поведінковими науками, у вужчому – інституціоналізмом і поведінковою економікою. При цьому ключовою категорією тут є дефініція “інститут”, без розуміння якої неможливо осягнути економічний зміст зазначених понять. О. Моїсеєнко узагальнює: “Розвинута система інститутів є свідченням перспективності економічної системи з точки зору інвестицій, економічного зростання, демократизації економічних відносин” [7, с. 125]. Водночас інституціональне середовище, як сукупність таких інститутів, неможливо розглядати відокремлено від соціально-економічних трансформацій національної економіки. Так, О. Ляховець наголошує, що інституціональне середовище економіки доцільно розглядати як важливий компонент базових умов її *реформування* [6, с. 16]: М. Руденко підсилює цю тезу: “трансформація соціально-економічної системи і трансформаційні процеси у різних секторах економіки пов’язані з трансформацією інституціонального середовища, яке є одним з ключових категорій інституціональної економічної теорії” [8, с. 109]. В. Корнєєв зазначає, що “методологічно інституціональна теорія ґрунтується на дослідженні інститутів у *процесі їх еволюційного розвитку* з відносно унормованими обмеженнями в стосунках між секторами й учасниками ринку”; має місце також посилена увага до взаємозв’язків між елементами будь-якої системи в цілому [9, с. 83].

Вагомий внесок щодо розкриття особливостей інституційних трансформацій соціально-економічної системи України та розробки заходів з інституційних корекцій зробили ряд вчених у спільній праці під редактуванням А. Гриценка [10]. Зокрема, заслуговують на увагу напрацювання О. Яременка щодо інституційних підвалин трансформаційних процесів в економіці [10, с. 36–48], І. Малого стосовно історичних передумов і особливостей трансформацій інститутів власності та державного управління в Україні [10, с. 60–78] та інших.

Жодним чином не применшуючи результативність праць цих та інших науковців з проблематики інституційних змін та інституціонального середовища, зазначимо, що в умовах сьогодення бракує досліджень, спрямованих на виявлення інституційних змін у політиці розвитку МСП і побудову інституціонального середовища для “комфортного” функціонування саме цього, прогресивного сектору “малої економіки” України.

Метою статті є дослідження процесу формування інституціонального середовища розвитку МСП України в історичній ретроспективі для виявлення ключових інституційних змін в економічній політиці підтримки та розвитку МСП і формування пропозицій з її удосконалення. Мету статті розкривають такі завдання: 1) визначити сутнісну природу інституційних змін і уточнити, який вплив вони чинять на такі поняття інституціоналізму, як “інституційна основа” та “інституціональне середовище”, спроектувати ці процеси на логіко-історичну лінію політики розвитку МСП в Україні; 2) виокремити сучасні глобальні зовнішні та внутрішні виклики й тенденції, під впливом яких формується інституціональне середовище розвитку МСП України; 3) дати рекомендації щодо удосконалення інституціонального середовища МСП, з огляду на виявлені фактори впливу та взаємозв’язки.

Гармонійний розвиток соціально-економічної системи будь-якого рівня управління забезпечується внаслідок інституційних змін, які можуть мати або еволюційний, або революційний характер завдяки органічному чи нав’язаному інституційному реформуванню. Це стосується й сфери підтримки та розвитку МСП в країні, як будь-якої відкритої та динамічної системи. Крім того, інституціональне середовище розвитку МСП не можна розглядати у статичності, адже інституційні зміни тут спостерігаються постійно, більш або менш інтенсивного характеру, але результативність таких змін цікавить нас більше.

Очевидно, що політика надмірної лібералізації, наявність дефектів ринкового саморегулювання та неефективного державного контролю можуть сприяти бізнесу за умов функціонування стабільних інститутів розвитку в країні. В інших випадках підприємництво переважно набуває викривлених форм, що має прояв у надмірній монополізації, проявах корупції та олігархізації економіки, а МСП стагнує.

На нашу думку, одним з факторів сприяння позитивним інституційним змінам у новітній економічній історії є підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (набрала чинності 01.09.2017 р.), відповідно до якої Україна розвиває та зміцнює співробітництво, зокрема, з питань політики у сфері промисловості та підприємництва і цим *покриває умови* для підприємницької діяльності для всіх суб’єктів господарювання з особливою увагою до малих і середніх підприємств через обмін інформацією та передовим досвідом¹. У цих деклараціях ми можемо прослідкувати прагнення України до активізації інституційних змін і формування належного інституціонального середовища.

У науковому полі і на практиці вживаються різні формулювання: “інституційні зміни”, “інституційні зрушення”, “інституційні реформи”, “інституційні перетворен-

¹ Закон України “Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони” від 16.09.2014 р. № 1678-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#Text>

ня”, “інституційні трансформації”, а іноді – “інституційно-структурні зміни” або “інституційні та структурні трансформації”. Тут воліємо вживати термін “інституційні зміни”, адже, на нашу думку, саме це словосполучення є найкоректнішим за змістовним наповненням у визначеному контексті.

О. Катигрובה уточнює інституційні зміни як “безперервний процес кількісно-якісних і сутнісних перетворень і формування притаманних ринковій економіці соціальних та економічних інституцій” [11, с. 33]. Так, інституційні зміни слід трактувати як постійний процес розв’язання конфліктної ситуації, що знижує рівень невизначеності для економічних агентів у суспільстві. А. Маслов, досліджуючи інституційну структуру суспільства та її еволюцію у доробку Д. Норта, нагадує про два основні джерела інституційних змін і зміни інституційної структури: “1) зрушення в структурі відносних цін; 2) ідеологія, під впливом якої формується структура уподобань, переваг людей” [12, с. 86]. Вважаємо доцільнішим дотримуватись думки щодо переважання саме ідеологічного підґрунтя мотивації інституційних змін у політиці розвитку МСП (при умові нульових трансакційних витрат). Більше того, можемо припустити можливість відсутності належної динаміки таких змін саме з цієї причини – коли економічні агенти (державні органи у цьому випадку) зацікавлені у розвитку неефективних інституцій та інститутів, збільшуючи власні вигоди або так звану “монопольну ренту” [12, с. 88]. Проте це лише припущення, адже можливою є ситуація відсутності пріоритетності розвитку МСП у соціально-економічній політиці держави, що видається нам більш імовірним і реалістичним. У такому разі прогноз буде більш оптимістичним, оскільки, згідно з висловлюванням Р. Коуза, інституційна структура буде приречена на успіх (за умов малих або нульових трансакційних витрат формується оптимальне інституціональне середовище, коли “старі” інституції замінюються на “нові”, ефективніші; а в подальшому слідує соціально-економічний розвиток системи).

Традиції та інститути часто є результатом цілеспрямованої дії груп спеціальних інтересів. Традиції, на відміну від звичок, не належать до особливостей індивідуальної поведінки [13, с. 109]. Йдеться про суб’єктність інституційних змін, яка представлена групою економічних агентів (організацій або осіб). Від її сформованості та зрілості залежить наявність інституційних змін, які, відповідно, змінюють і соціальний склад суспільства. Сприяє інституційним змінам й інтелектуалізація економіки, оскільки соціальні інновації інтенсивно актуалізують оновлення інституційної структури економіки. “Розробка адекватних заходів економічної політики неможлива без формування інтелектуального середовища, яка сприяє усвідомленню процесів, що відбуваються” [13, с. 112].

На переконання С. Гарріса, інституційні зміни походять з таких чотирьох джерел: 1) інституційні підприємці; 2) структурне “перекриття” між організаціями-учасниками; 3) зовнішні потрясіння від працюючого середовища; 4) конкуруюча “інституційна логіка”, що керує вибором і прийняттям рішень [14, с. 117–118]. Проектуючи ці ймовірні причини інституційних змін на економічну політику щодо розвитку МСП, зазначимо, що кожна з них є цілком можливою. Зокрема, обрання за конкурсом або призначення керівником державної організації системи сприяння розвитку МСП, наприклад, фонду підтримки підприємництва, особи, яка має досвід у сфері бізнесової або проект-

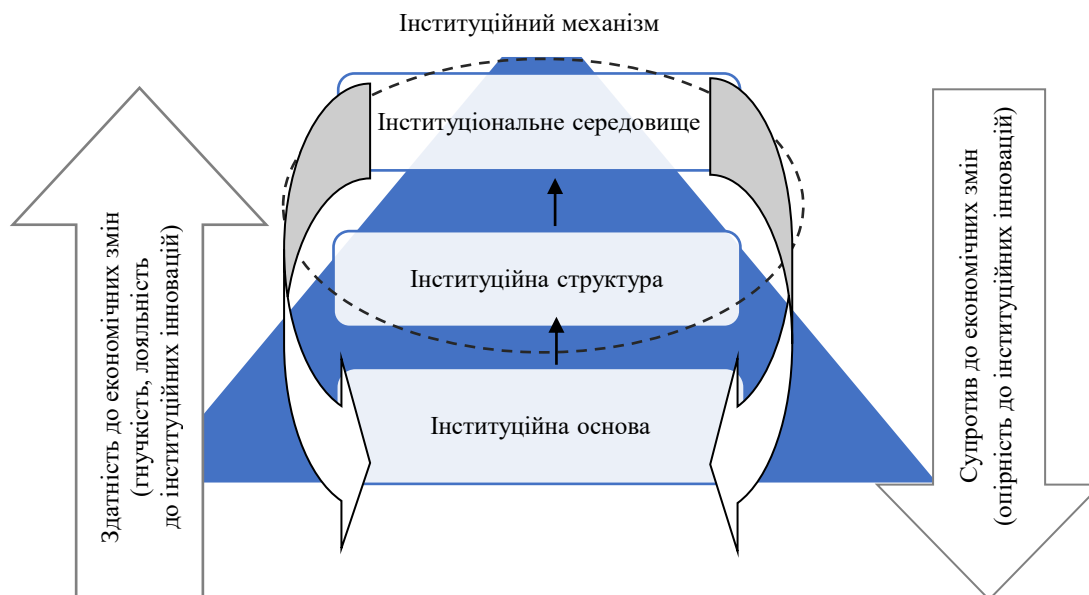
ної діяльності, буде добрим підґрунтям для подальшого впровадження якісних економічних змін, орієнтованих, насамперед, на потреби представників підприємництва. Розвиток конкурентної боротьби поміж організаціями підтримки МСП провокуватиме “нашарування” інтересів і вирізнятиме якісно кращі практики та інституції, що забезпечить становлення та кристалізацію нових інститутів (інституцій) інституціонального середовища розвитку МСП. Так, кластеризація консалтингових послуг для МСП на базі бізнес-інкубатора може слугувати дієвою інституційною інновацією, яка спричинить інституційні зміни системи і, як наслідок, досягнення її головної мети – розвиток МСП на відповідному рівні.

Проте не все так просто, як видається на перший погляд. По-перше, ми ще досить далеко від того, щоб точно знати, які установи, у яких достеменно формах є необхідними або принаймні корисними для економічного розвитку і у якому контексті; по-друге, навіть коли ми розуміємо, яку роль може виконувати конкретна установа для сприяння економічному розвитку, часто не знаємо, як ми можемо побудувати таку інституцію [15, с. 3]. Тут доречно дотримуватись законів інституційної архітектоники [16] – принципів *цілісності* та *доцільності* побудови *системи* інститутів, з огляду на взаємозв’язки між ними.

Слабке усвідомлення того, що інститути є ключем до розуміння *взаємовідносин* між усіма суб’єктами економічної системи (зумовлюючи напрям розвитку), спричинило проблемність інституційних перетворень в економічній системі України [17, с. 22]. Потрібно також враховувати, що “функції інститутів залежать від *інституціонального середовища*”, тому “не можна просто впроваджувати в систему певний інститут (правило, норму, установу), це має бути пов’язане зі змінами інших, сполучених з ними інститутів, що утворюють інституціональне середовище”; необхідно впроваджувати не інститут, а інституційний комплекс, тобто інститут разом зі змінами пов’язаних з ним інших правил [10, с. 13]. Отже, інституційним змінам (інституційним інноваціям) повинен піддаватись той *простір*, який містить інституційні обмеження (“правила гри” за Д. Нортон) і в якому діють суб’єкти господарської діяльності – організації.

Інституційний аналіз передбачає використання великої кількості понятійних термінів, які, відповідно до різних течій економічної теорії та підходів трактуються або по-різному, або, навпаки, їхні значення межують дуже близько або дублюються. Зосереджуючи увагу на чутливості до економічних (інституційних) змін, відобразимо авторське бачення ієрархії понятійного апарату інституціоналізму в економіці (рис. 1).

За даними рис. 1, найбільшу стійкість (супротив або опірність) до інституційних змін має *інституційна основа економіки*, яку ще називають інституційним базисом (фундаментом економіки) або інституційними рамками. Інституційна основа є певним каркасом економіки, що складається з низки інституцій, які утворювалися тривалий час і розвивалися еволюційним шляхом; властивістю інституційної основи, на відміну від інституціонального середовища, є слабка здатність до змін, інерційність [6, с. 20]. Основними функціями інституційної основи є рамкове регулювання суб’єктів господарської діяльності, скорочення конфліктів через непорозуміння, забезпечення сталості, балансу та передбачуваності діяльності в певних рамках, надання свободи, безпеки, спрощення у відносинах між суб’єктами.

Рис. 1. Ієрархія понятійного апарату інституціоналізму в контексті інституційних (економічних) змін

Джерело: складено авторами за [6].

Часто поняття *інституційної структури* та *інституціонального середовища* отожднюють, але, на нашу думку, їх доцільно розрізняти, адже інституціональне середовище є більш ширшим терміном (включає не лише внутрішні зв'язки, але й зовнішні компоненти). Відповідні способи регламентації договірних відносин у суспільному житті та функціонуванні його економічної системи забезпечує інституційна структура, яка органічно поєднує в єдине ціле різноманітні елементи та підсистеми складної соціально-економічної системи й зумовлює характер їхньої взаємодії та поведінки в різноманітних ситуаціях. Саме інституційні структури, що утворюють сприятливе інституціональне середовище для дії та взаємодії системних елементів, створюють основу стабільного та стаціонарного функціонування системи. Формування сприятливих інституційних структур у перехідних або в молодих ринкових економіках, зокрема в Україні, є одним з найважливіших завдань сучасності [12]. Горизонтальна та вертикальна взаємодія між елементами з урахуванням взаємозв'язків формує *інституційний механізм*, що має забезпечувати передання правил, прийнятих у межах певного інституту [6, с. 18].

Інституціональне середовище не ідеальне; тому економіка має прагнути до формування інституційної основи, яка сприяла б покращенню умов функціонування економіки, критерієм чого найчастіше є скорочення трансакційних витрат [6, с. 20]. Варто зосереджувати увагу на *інституціональному середовищі* як найбільш "придатному" до інституційних змін та інституційних інновацій поняттю. Формування інституціонального середовища створює підґрунтя для побудови належної інституційної структури і,

відповідно, для зміцнення й удосконалення інституційної основи економіки.

Інституціональне середовище – сукупність формальних і неформальних інститутів та організацій, що утворюють основу для процесів виробництва, обміну та розподілу, тобто це ті *умови*, в яких здійснюється будь-яка (зокрема економічна) діяльність [18, с. 44]; визначає *головні напрями розвитку системи*, а також її орієнтири, на підґрунті яких і відбувається формування та відбір найефективніших економічних і соціальних інститутів [18, с. 51–52].

Серед найвагоміших особливостей інституціонального середовища економіки слід виокремити те, що воно забезпечує *умови для діяльності та розвиток* системи, яку “обслуговує”. Не менш важливим є й те, що воно формує *механізми взаємодії* формальних і неформальних інститутів, суб’єктів взаємовідносин. Основне завдання інституціонального середовища економіки показано на рис. 2.

Рис. 2. Функціональне призначення інституціонального середовища економіки

Джерело: складено авторами.

При цьому треба пам’ятати про цінність наявності формалізованих інститутів в інституціональному середовищі, адже “якщо середовище має чітко розроблені та закріплені правила гри у вигляді формальних інститутів, то в такому середовищі відсутній *інституціональний вакуум*, що провокує розвиток опортуністичної поведінки і підвищує трансакційні витрати, що змушує інституціональне середовище до реакції у відповідь у вигляді формування неформальних інститутів з власними формами захисту” [19, с. 29].

У контексті структурних змін економічної системи “суттєвим чинником реформування й демократизації у перехідних економіках вважається *підприємництво*, і, насамперед, у форматі малого та середнього бізнесу, яке наділене метафорою своєрідного феномену, що сприяє трансформаційному виходу багатьох країн на нові прогресивні рубежі” [17, с. 21]. Водночас “процес реалізації *інституційних змін* у сучасній Україні характеризується переважно як фрагментарний, непослідовний і обмежує можливості

економічного зростання” (2012 р.) [17, с. 22]. Схожі висновки сформовані науковцями і у 2008 р.: “рівень активності населення, готовності до підприємницької діяльності, зміни масової свідомості щодо мотивації підприємництва випереджають процеси трансформації інституцій державного впливу на розвиток підприємництва” [20, с. 21].

Переконаємося, чи це так, і простежимо динаміку *інституційних ініціатив* в інституціональному середовищі розвитку МСП для формування узагальненої картини щодо сформованого за 30-літню історію інституційного ландшафту України у напрямі підтримки та розвитку МСП (табл. 1). Вживаючи поняття “інституційні ініціативи”, розуміємо, що не всі з них є інституційними інноваціями, такими, що спричиняють інституційні зміни. Для інституту важливою є *діяльна основа*, тому зосереджуватимемо увагу і на функціональному призначенні організацій, які його представляють.

Таблиця 1

Зміни інституційної структури у політиці розвитку МСП в Україні у 1991–2021 рр.

Інституційні ініціативи (утворення організацій/інституцій)	Статус організації/інституції	Форма власності	Основний вид діяльності/місія, мета, завдання	Період дії
I період (1991–1997 рр.)				
Державний комітет України по сприянню малим підприємствам і підприємству	Орган державного управління	Державна власність	Здійснення державної підтримки та координації розвитку підприємництва, зокрема малого бізнесу, реалізація стратегії державної політики розвитку суспільного виробництва, сприяння структурній перебудові економіки, формування заходів щодо забезпечення економічної самостійності України	14.09.1991 р. – 01.06.1995 р. (29.06.1992 р. перейменовано, з 01.06.1995 р. до 25.05.2000 р. функції передано Міністерству економіки України)
Український національний фонд підтримки підприємства і розвитку конкуренції	Державна організація (установа, заклад)	Державна власність	Фінансова підтримка підприємництва та конкуренції; подання науково-експертної, правової допомоги (консультацій) у розвиткові підприємництва, зокрема малого бізнесу, у виробничій і невиробничій сфері; участь у реалізації міжнародних договорів щодо розвитку підприємництва	28.12.1991 р. – 27.08.1995 р. (перетворено в Український фонд підтримки підприємства (УФПП))
ВГО “Український союз промисловців і підприємців”	Громадська організація	Недержавна власність	94.11.0 Діяльність організацій промисловців і підприємців	31.03.1992 р. – дотепер
II період (1998–2013 рр.)				
Український фонд підтримки підприємства (УФПП)	Державна організація (установа, заклад)	Державна власність/власність територіальних громад	64.92 Інші види кредитування. Мета: сприяння реалізації державної політики підтримки підприємства, створення економічних і організаційно-правових умов для його розвитку	Рішення від 27.08.1995 р., 15.04.1998 р. – дотепер (фактично не працює)

Продовження табл. 1

Інституційні ініціативи (утворення організацій/ інституцій)	Статус організації/ інституції	Форма власності	Основний вид діяльності/ місія, мета, завдання	Період дії
Торгово-промислова палата України (Комітет підприємців малого та середнього бізнесу)	Інші організаційно-правові форми	Недержавна власність	94.11.0 Діяльність організацій промисловців і підприємців	11.08.1998 р. – дотепер
Фонд розвитку підприємництва (раніше – Німецько-Український фонд)	Інші організаційно-правові форми	Державна власність/ власність територіальних громад	64.92 Інші види кредитування	19.04.1999 р. – дотепер
Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва (Держпідприємництва України)	Орган державної влади	Державна власність/ власність територіальних громад	75.11.1 Управління загального характеру на державному рівні	25.05.2000 р. – 01.10.2015 р. (фактично до 09.11.2011 р., далі функції передано Міністерству економіки України)
ІІІ період (2014 р. – дотепер)				
Державна інноваційна небанківська фінансово-кредитна установа “Фонд підтримки малого інноваційного бізнесу”	Державна організація (установа, заклад)	Державна власність/ власність територіальних громад	64.30 Трасти, фонди та подібні фінансові суб'єкти	Рішення про створення від 12.12.2011 р., 06.03.2014 р. – дотепер
Рада бізнесомбудсмена	Постійно діючий консультативно-дорадчий орган Кабінету Міністрів України	Державна власність	Сприяння прозорості діяльності органів державної влади, суб'єктів господарювання, що належать до сфери їх управління, запобігання корупційним діянням та/або іншим порушенням законних інтересів суб'єктів підприємництва	26.11.2014 р. – дотепер
Державна регуляторна служба України	Орган державної влади	Державна власність/ власність територіальних громад	84.11 Державне управління загального характеру	13.01.2015 р. – дотепер
Громадська спілка “Спілка українських підприємців”	Спілка об'єднань громадян	Недержавна власність	94.99 Діяльність інших громадських організацій. Місія: створення та розвиток сприятливого бізнес-клімату в Україні	09.03.2016 р. – дотепер

Закінчення табл. 1

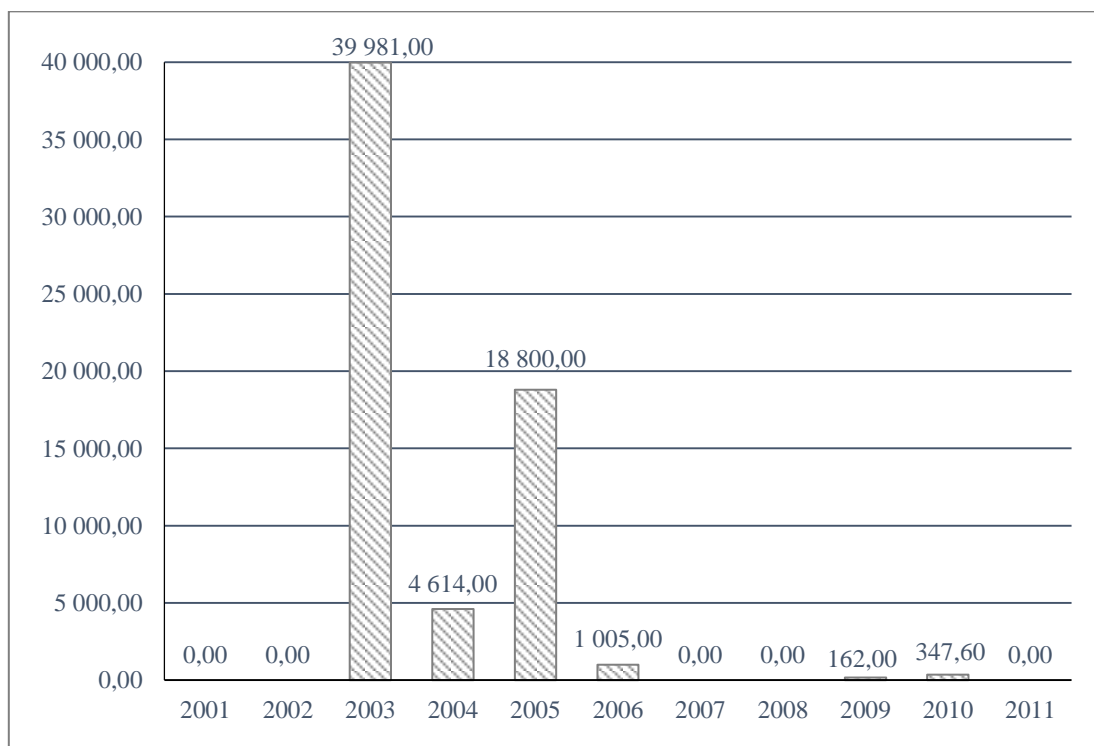
Інституційні ініціативи (утворення організації/ інституцій)	Статус організації/ інституції	Форма власності	Основний вид діяльності/ місія, мета, завдання	Період дії
Фонд розвитку інновацій (Український фонд стартапів)	Інші організаційно-правові форми	Державна власність/ власність територіальних громад	84.13 Регулювання та сприяння ефективному веденню економічної діяльності. Місія: сприяти створенню та зростанню в Україні технологічних стартапів на ранній стадії розвитку, з метою підвищення їх глобальної конкурентоспроможності	10.12.2018 р. – дотепер
Офіс розвитку малого та середнього бізнесу Міністерства економіки України	Постійно діючий консультативно-дорадчий орган	Кошти ЄС в рамках проекту FORBIZ та Ініціативи EU4-Business	Мета: сприяння виконанню завдань, визначених планом заходів з реалізації Стратегії розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року	16.10.2018 р. – дотепер
Координаційна рада з питань розвитку мікропідприємництва та малого підприємництва	Тимчасовий консультативно-дорадчий орган	Державні кошти	Мета: покращення умов для розвитку підприємництва, провадження фізичними особами підприємницької діяльності	28.10.2019 р. – дотепер
Онлайн-платформа Дія.Бізнес	Проект Міністерства цифрової трансформації України	Грантові та спонсорські кошти	Завдання: допомога підприємцям у створенні, розвитку та масштабуванні бізнесу	28.02.2020 р. – дотепер
Рада з питань сприяння розвитку малого підприємництва	Консультативно-дорадчий орган	Державні кошти	Мета: сприяння налагодженню конструктивної взаємодії органів державної влади та суб'єктів малого підприємництва та їхніх громадських об'єднань	22.12.2020 р. – дотепер

Джерело: складено авторами за: Рішення для бізнесу. YouControl. URL: <https://youcontrol.com.ua>.

Умовно хронологічну лінію політики розвитку МСП в Україні можна поділити на три періоди, початок яких припадає на 1991 р., 1998 р. і 2014 р. відповідно. Так, активізацію інституційних нововведень спостерігаємо у 1991–1992 рр., тобто у I-му періоді, становлення та розвиток системи підтримки МСП відбувались у II-му періоді, у III-му, на жаль, спостерігалось гальмування процесів підготовки та прийняття управлінських рішень щодо розвитку інституціонального середовища МСП, хоча є цікаві приклади активізації змін.

Виокремлено п'ять типів інституційних змін: 1) поступова деградація й угасання; 2) адаптація в межах наявної системної якості; 3) інституційні реформи (стрибки); 4) інституційні кризи та катастрофи, що супроводжуються інтенсивним стиранням

інформації; 5) зародження та ствердження нової системи якості [21, с. 84]. Можемо простежити згадані процеси на прикладі Держпідприємництва України та УФПП. На висхідній стадії життєвого циклу бачимо прояви 5-го типу (у 1991–1995 рр., навіть до 1998 р.), 2-го (умовно у 1998–2000 рр., частково у 2000–2002 рр.) і безпосереднього 3-го типу (у 2003–2005 рр.), на завершальній (спадній) стадії – процеси 1-го і 4-го типів (у 2010–2011 рр.). Період розквіту та скачкоподібних реформ, розвитку системи підтримки МСП на прикладі УФПП показано на рис. 3.

Рис. 3. Динаміка спрямованих УФПП коштів Державного бюджету України на виконання програм підтримки МСП у 2001–2011 рр., тис. грн

Джерело: сформовано авторами за [22].

Інституційні інновації у напрямі підтримки та розвитку МСП розпочалися у 1991–1992 рр., коли у 1991 р. було створено дві ключові державні інституції: Державний комітет України по сприянню малим підприємствам і підприємництву (з 2000 р. – Держкомпідприємництва України) та Український національний фонд підтримки підприємництва і розвитку конкуренції (з 1998 р. – УФПП). На нашу думку, найвагомішим тут є наявність окремого органу державного управління щодо формування засадничих положень державного регулювання МСП та процесу дерегуляції бізнесу, зокрема визначення стратегічних пріоритетів і координації заходів з підтримки та розвитку МСП (Держкомпідприємництва України). Водночас УФПП сформовано як ос-

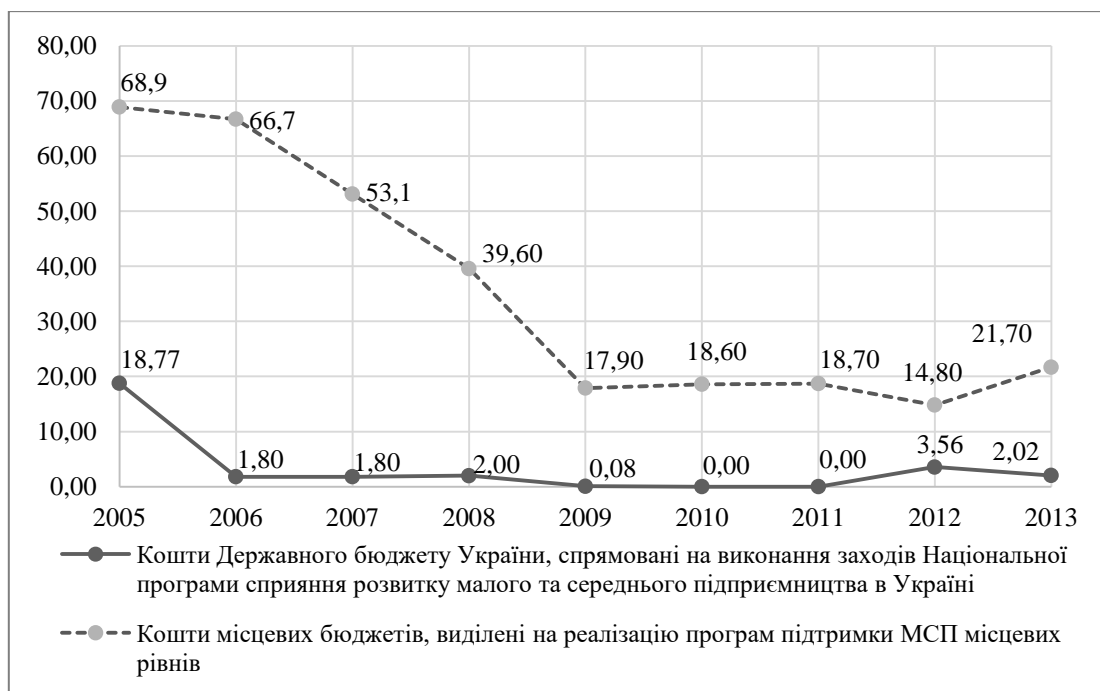
нового виконавця програмних заходів сприяння розвитку МСП, який здійснював і їхнє фінансове забезпечення. Злагоджена робота та розмежування функцій цих двох інституцій – запорука успіху системи як такої. Не менш важливим при цьому є участь громадськості та представників бізнес-спільноти у цьому процесі – у 1992 р. створено Український союз промисловців і підприємців (УСПП). Отже, у I-му періоді відбулись формотворчі зміни у політиці розвитку МСП, що заклали фундамент для подальшого функціонування новоствореної системи сприяння МСП.

II-й період характеризується становленням і розвитком системи підтримки МСП. У 1998 р. видано Указ Президента України, а у 2000 р. прийнято Закон України “Про державну підтримку малого підприємництва”, відповідно до якого Держкомпідприємництва “...бере участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики розвитку малого підприємництва”, а УФПП – здійснює на загальнодержавному рівні “фінансове забезпечення реалізації державної політики у сфері підтримки малого підприємництва”, а регіональні та місцеві фонди підтримки підприємництва – на відповідних локальних рівнях². У 2000 р. прийнято і Закон України “Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні”³, що став основним цільовим програмним документом політики підтримки малого підприємництва. Саме тоді (з 1998–2000 рр. до 2010–2011 рр.) активно системно напрацьовувались і реалізовувались управлінські рішення щодо підтримки малого підприємництва в країні. Показником, який найбільш повно відображає масштаби та пріоритетність заходів сприяння, є обсяг фінансування Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні або ж сума спрямованих УФПП коштів Державного бюджету на виконання програм підтримки МСП (див. рис. 3).

У 2003 р. виділено і освоєно найбільшу суму коштів – близько 40 млн грн, які були спрямовані на фінансово-кредитну підтримку малого підприємництва, розвиток регіональної інфраструктури, навчально-просвітницькі заходи, соціально орієнтовані програми тощо. Найважливішим досягненням 2003–2005 рр. вважаємо зміцнення фондів підтримки підприємництва в регіонах України, адже практично кожна належно працююча організація сприяння розвитку МСП отримала можливість створити консультаційні, ресурсні, бізнес-центри та інші структурні одиниці і таким чином розширити спектр послуг для МСП. Це спровокувало місцеві фонди підтримки підприємництва налагодити роботу з місцевими органами влади та місцевого самоврядування і залучити кошти місцевих бюджетів на фінансування бюджетних цільових програм сприяння розвитку МСП локальних рівнів управління. Так, з 2006 р., за умов відсутності належного фінансування Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні, зберігалось виконання заходів місцевих програм підтримки і розвитку МСП в регіонах країни (рис. 4).

² Закон України “Про державну підтримку малого підприємництва” від 19.10.2000 р. № 2063-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2063-14#Text>

³ Закон України “Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні” від 21.12.2000 р. № 2157-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2157-14#Text>

Рис. 4. Динаміка фінансування цільових програм підтримки та розвитку МСП в Україні за кошти Державного і місцевих бюджетів у 2005–2013 рр., млн грн

Джерело: складено авторами за [23, с. 161–162].

Щодо результативності та дієвості заходів програм – питання неоднозначне і вимагає окремих напрацювань, адже на загальнодержавному рівні відсутні уніфіковані індикатори ефективності виконання заходів бюджетних цільових програм сприяння МСП. Так, у напрямі фінансово-кредитної підтримки зведені результативні показники окремих програм регіонального рівня відображають цілком різні аспекти ефекту від їх реалізації [24, с. 56]. За звітними даними УФПП, використання програмного підходу до вирішення проблем розвитку сектору МСП є виправданим і підтверджує доцільність і перспективність продовження реалізації Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні, зокрема, за результатами профінансованих заходів у 2003 р., підтримано 1150 робочих місць, надано понад 10 тис. консультацій та інформаційних довідок, забезпечено освітніми та підготовчими послугами 2515 осіб, додатково перераховано до бюджетів різних рівнів близько 2,86 млн грн. Вважаємо недоцільним оцінювати ефективність та якість програм, керуючись цим доволі обмеженим переліком кількісних показників. Крім того, тут не враховано соціальний ефект від реалізованих заходів: зростання рівня довіри до держави та її інституцій, формування позитивного іміджу підприємництва, просвітництво серед населення, розвиток ринку послуг для МСП, активізація громадського сектору тощо. Отже, II-й період є засадничим у реформуванні та розвитку політики підтримки МСП з точки

зору комплексного підходу. Його завершення ми окреслили у 2013 р., коли окремі ініціативи ще продовжували реалізовуватись, проте фактично у 2011 р. можемо констатувати інституційну кризу сформованої системи підтримки та розвитку МСП в Україні. Саме у 2011 р. фактично припинили свою роботу Держпідприємництва та УФПП, значно скоротила масштаби діяльності мережа 27 регіональних і місцевих фондів підтримки підприємництва, в яких УФПП – співзасновник. Серед найважливіших причин такої ситуації – законодавче неврегулювання статусу УФПП та інституційна незрілість системи в цілому.

III-й період – час ринкового саморегулювання у напрямі розвитку МСП, це етап, коли проявляються й поодинокі інституційні ініціативи, зважаючи на сформовані передумови і стан ринку послуг для МСП. Розглянемо деталі.

Після Революції Гідності (2013–2014 рр.) спостерігалась активізація згуртованості населення, становлення неформалізованих інститутів на кшталт довіри, взаємодопомоги, соціальної відповідальності тощо. Формування таких неформальних правил і обмежень у нашому суспільстві, безперечно, сприяли розвитку недержавних інституцій щодо надання послуг МСП. Проте в переважній більшості потенційні підприємці неспроможні оплачувати дорогі продукти, громадські організації обмежені в ресурсах на власне утримання та забезпечення послуг належної якості. Крім того, такому процесу бракує впорядкованості, систематизації, визначеності в контексті самоідентифікації установ, послуг, мети, завдань, місії у цілому. Вважаємо вкрай необхідним у цій ситуації заперечити належне державне регулювання зазначеної сфери, переважно за допомогою непрямих методів, інструментів і механізмів.

Яскравим підтвердженням зародження інститутів, що ініційовані громадянським суспільством, є започаткування роботи у 2016–2018 рр. як добровільного, неприбуткового об'єднання Громадської спілки “Спілка українських підприємців”. Хорошим сигналом було створення з метою захисту прав та інтересів бізнесу і підприємництва у 2014 р. Ради бізнес-омбудсмена. Рада фактично запрацювала у 2015 р., проте досі триває законодавче врегулювання її подальшої діяльності – визначення статусу, повноважень, плану та методики дій Установи бізнес-омбудсмена потребує спеціального Закону України (нині – законопроект).

Протягом 2018–2020 рр. створено за державні кошти ряд інституцій (див. табл. 1), проте такі щедрі інституційні ініціативи потребують узгодження й обґрунтування, оскільки функції установ чітко не визначено, є підозра щодо їх дублювання, та й наявність схожих структур свідчить про відсутність єдиної визначеної політики розвитку МСП з боку держави.

Підсумувавши, можемо виокремити деякі узагальнення щодо хронологічної лінійки інституційної структури політики розвитку МСП в Україні:

1. За часи незалежності політика підтримки та розвитку МСП зазнала глибокої інституційної кризи: системна відсутність фінансування Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні, ліквідація у 2011 р. Держкомпідприємництва та фактична зупинка роботи Українського та регіональних фондів підтримки підприємництва. Все це призвело до збільшення кількості недержавних елементів інфраструктури сприяння розвитку МСП, зважаючи також і на активізацію в 2013–

2014 рр. розвитку довіри, взаємовиручки, поваги, соціальної відповідальності, здатності комунікувати та кооперуватись тощо. Проте таким процесам інституціонального середовища розвитку МСП бракує впорядкування та систематизації, в тому числі через низьку купівельну спроможність МСП щодо споживання консалтингових послуг.

2. Брак інституційної сталості у системі підтримки і розвитку МСП в Україні породжує зростання трансакційних витрат для суб'єктів малого і середнього бізнесу, що підтверджує факт сформованих передумов для подальших інституційних змін у цій сфері. Пришвидшити і досягти цього можна і треба завдяки виваженому державному регулюванню системи підтримки та розвитку МСП шляхом формування належного інституціонального середовища розвитку МСП з працюючими як формальними, так і неформальними інститутами, а також з міцними взаємозв'язками між ними. Тут треба пам'ятати про важливість активізації громадськості в цих процесах.

3. Україна перебуває у виняткових, нетипових умовах форс-мажору внаслідок зовнішньої збройної агресії та пов'язаної з цим політичної та соціально-економічної криз. За таких обставин, на превеликий жаль, допоки не буде усунута основна проблема, ми й надалі спостерігатимемо певний інституційний вакуум і в політиці дерегуляції, і у системі розвитку МСП. Для тактичного вирішення проблем доцільно зосереджувати увагу на залученні МСП до окремих сфер економіки, таких як обслуговування оборонно-промислового комплексу, розбудова інфраструктури, медична галузь тощо.

Повертаючись до природи механізму інституційних змін, зазначимо, що, крім конфліктних передумов інститутів, які забезпечують безперервність у вирішенні анти тези “невизначеність (стохастичність) – стандартність (детермінованість)”, є й “інша передумова інституційної динаміки, яка полягає в можливості згасання самої діяльності усередині інституційної оболонки під впливом *екзогенних* (неінституційних) чинників” [25, с. 5–6]. Тому проаналізуємо, які з глобальних викликів зовнішнього та внутрішнього впливу найбільше спричиняли (з 1991 р.) і спричинюють зміни в інституціональному середовищі розвитку МСП (рис. 5).

Рис. 5. Вплив глобальних чинників на інституціональне середовище розвитку МСП в Україні у 1991–2021 рр.

Джерело: складено авторами.

Отже, найвідчутніший вплив на інституціональне середовище розвитку МСП у I-му періоді регулювання МСП в Україні мали чинники глобалізаційних процесів та інтернаціоналізації; у II-му – інноваційного розвитку економіки (технологічного прогресу), соціалізації ринкового механізму, розвитку соціального підприємництва та інтелектуалізації економіки (сервісизації економіки); у III-му періоді відчувається вплив тенденцій сталого розвитку, цифровізації економіки в цілому.

У контексті впливу екзогенних чинників важливо виокремити факт підписання у 2014 р. і введення в дію у 2017 р. Угоди про асоціацію між Україною та ЄС⁴, адже в межах її реалізації запроваджуються європейські цінності та принципи, які впливають і на політику щодо МСП. Основним пріоритетом у цьому контексті є підвищення конкурентоспроможності МСП через покращення умов для підприємницької діяльності, переважно завдяки обміну інформацією та передовим досвідом. Так, це прослідковується у згаданих тенденціях впливу III-го періоду (див. рис. 5), але можемо додатково виокремити ще й такі події цього часу: 1) у 2017 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України затверджено Стратегію розвитку малого і середнього підприємництва в Україні та план заходів з її реалізації (з 63-х заходів виконано 55, переважно за напрямками з підсилення конкурентоспроможності та інноваційного потенціалу МСП і створення сприятливого середовища для розвитку МСП); 2) виокремлення у Національній економічній стратегії – 2030 напряму “Підприємництво” (серед принципів: підприємець – основа економіки, вільна і чесна конкуренція, рівний доступ для бізнесу, розвиток підприємництва, інновацій і талантів); 3) здійснюється аналіз екосистеми підтримки МСП з метою розробки оптимальної моделі роботи Інституції з питань розвитку МСП (за інформацією Міністерства економіки України). Певною мірою поліпшився стан статистичного обліку МСП в Україні; розширився спектр інформаційних ресурсів та інформаційних центрів для МСП, зокрема створено Портал для підприємців; запрацювала Рада бізнес-омбудсмена, збільшилась кількість проєктів і програм щодо розвитку МСП.

Ратифікація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС є вагомим стимулом, одним з визначальних екзогенних чинників щодо активізації інституційних змін всередині країни, а безпосередньо – у сфері розвитку МСП. Держава, маючи особливий статус в процесі формування інституціонального середовища, має необхідні важелі для запровадження системи довіри та гарантій. За А. Гриценком: “держава, виробляючи відповідні інститути, створює технологічні інструкції, закріплені у формі законів, які мають регулювати інституційний простір в умовах зміни його якісних і кількісних показників” [26, с. 131]. Водночас повільна трансформація економіки та суспільства створює, як це дивно не звучало б, хороші перспективи для подальших інституційних змін. Так, “симптом “соціальної втоми” населення, байдужості мас до питань влади в суспільстві, устрою політичної й економічної системи є ознакою кристалізації нової інституцій-

⁴ Закон України “Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони” від 16.09.2014 р. № 1678-VII.

ної структури” [25, с. 10]. Слід нагадати і про наявність соціально-економічних криз, завищених очікувань від владних структур, появу нових організацій та інституцій, а це формує підґрунтя для подальшого інституційного реформування. За таких умов важливо забезпечити інформаційну відкритість і публічність, використання підприємницького хисту при прийнятті будь-яких управлінських рішень у політиці розвитку МСП.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

1. Найбільшу стійкість і опірність до економічних змін має інституційна основа економіки, проте впливати на її будову можна і варто через формування належного інституціонального середовища, яке є “найлояльнішим” до інституційних інновацій і через зміни інституційної структури здатне зміцнювати та якісно удосконалювати інституційний базис. Ключове завдання інституціонального середовища – створення сприятливого “мікроклімату”, умов для діяльності та розвитку системи, яку воно “обслуговує”, визначення напрямів подальших її трансформацій.

2. На основі умовної періодизації в часі процесів заснування та функціонування державних і недержавних організацій сприяння МСП можемо констатувати наявність проблем у формуванні інституціонального середовища розвитку МСП в Україні. Неодноразове (у 1995–2000 рр. та у 2011–2021 рр.) передання функцій спеціально уповноваженого органу з реалізації державної політики розвитку МСП (Держкомпідприємництва) Департаменту регуляторної політики та підприємництва Міністерства економіки України не підтверджує пріоритетність такої політики; відсутність фінансування Національної програми сприяння розвитку малого і середнього підприємництва в Україні та неврегулювання статусу УФПП призвело до фактичного припинення його діяльності з 2011 р.; поодинокі, часто неузгоджені та необґрунтовані інституційні ініціативи у 2018–2020 рр. свідчать про відсутність єдиної визначеної політики розвитку МСП в нашій державі. Рекомендується враховувати позитивний досвід функціонування системи підтримки МСП протягом 2000–2011 рр., її розквіт у 2003–2005 рр., що дало можливість розвинути інституційну структуру в регіонах України. Сьогодні, за умов переважання механізмів ринкового саморегулювання у політиці розвитку МСП, доцільно посилити роль держави для впорядкування, систематизації та удосконалення інституціонального середовища МСП в цілому.

3. Україна має хороший шанс щодо підвищення конкурентоспроможності МСП всередині країни та на зовнішніх ринках збуту продукції завдяки важливому екзогенному чиннику – ратифікації у 2017 р. Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Нині спостерігається деяке покращення стану обліку МСП, активізація й урізноманітнення програм і проєктів, спрямованих на розвиток МСП тощо. Цей напрям намічено як перспективу для подальших наукових пошуків.

Список використаних джерел

1. Коуз Р. Фирма, рынок и право / пер. с англ. Москва: Новое издательство, 2007. 224 с.
2. Норт Д.К. Понимание процесса экономических изменений / пер. с англ. под науч. ред. А. Смирнова. Москва: Изд. дом Гос. ун-та Высшей школы экономики, 2010. 256 с.

3. Уильямсон О.И. Экономические институты капитализма: Фирмы, рынки, “отношенческая” контракция / пер. с англ. Санкт-Петербург: Лениздат, CEV Press, 1996. 702 с.
4. Вольчик В.В. Институциональные изменения: на пути к созданию общей теории. *Journal of Institutional Studies*. 2012. Т. 4. № 4. С. 4–6.
5. Tang Shipping. A General Theory of Institutional Change. London, New York: Routledge, 2011. 117 p. <https://doi.org/10.4324/9780203834725>
6. Ляховець О.О. Понятійний апарат аналізу інституційного середовища національної економіки. *Наукові праці. Економіка*. 2015. Т. 265. Вип. 253. С. 16–21.
7. Моїсеєнко О.М. Інституційні зміни як основи економічного розвитку України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. Вип. 12. Ч. 2. 2015. С. 125–128.
8. Руденко М.В. Теоретичні основи інституційних змін національної економіки. *Фінансовий простір*. 2018. № 1 (29). С. 108–116.
9. Корнеєв В.В. Інституційні орієнтири ринкових перетворень. *Економіка і прогнозування*. 2002. № 3. С. 82–90.
10. Інституційні трансформації соціально-економічної системи: монографія / за ред. А.А. Гриценка. Київ: НАН України, ДУ “Ін-т екон. та прогнозування НАН України”, 2015. 274 с.
11. Катигрובה О.В. Інституційні зміни як основа подолання суперечностей інноваційного розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 13. С. 32–35.
12. Маслов А.О. Інституційна структура та її еволюція у творчості Дагласа Норта. *Формування ринкової економіки: збірник наукових праць*. 2010. С. 80–91.
13. Вольчик В.В. Институциональная и эволюционная экономика: учебное пособие. Ростов на Дону: ЮФУ, 2011. 228 с.
14. Stephen H. Innovation and change: ideas, networks and communities. *Records Management and Knowledge Mobilisation*. 2012. P. 115–141. <https://doi.org/10.1016/B978-1-84334-653-1.50006-8>
15. Chang Ha-Joon. (Ed.). Institutional Change and Economic Development. United Nations University Press. 2007. 330 p.
16. Гриценко А.А. Институциональная архитектура: предмет, основные законы, методология. *Наукові праці ДонНТУ. Серія: Економічна*. 2006. Вип. 103-1. С. 31–37.
17. Сірий Є.В. Становлення малого підприємництва в аспектах показників державно-інституційних чинників та суб’єктивно-ціннісних наслідків: вітчизняний досвід. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2012. № 16. С. 21–33.
18. Інституційна економіка: навчальний посібник / за заг. ред. І.М. Колесніченко. Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2015. 236 с.
19. Гречко А.В. Роль інституційного середовища у розвитку національної економіки. *Сучасні проблеми економіки і підприємництва*. 2013. Вип. 11. С. 27–33.
20. Балакірева О.М., Ноур А.М. Розвиток підприємництва в Україні: інституційне середовище та громадська думка населення. *Економіка і прогнозування*. 2008. № 2. С. 7–23.
21. Яременко О.Л. Інституційні реформи і проблема боргової залежності державних інститутів. *Економічна теорія*. 2015. № 4. С. 82–88.
22. Желяк М. Чи підтримає держава малий бізнес. *Економічна правда*. 2013. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2013/08/4/387418>
23. Боцьора Л.О. Фінансовий механізм розвитку малого підприємництва в Україні: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08. Львів, 2015. 227 с.
24. Бережницька У.Б. Ефективність бюджетних програм фінансово-кредитної підтримки малого підприємництва. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2010. № 1. С. 44–58.
25. Яременко О. Механізм інституційних змін. *Економічна теорія*. 2006. № 1. С. 3–12.

26. Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований / под ред. А.А. Гриценко. Харьков: Форт, 2018. 928 с.

Отримано 26.08.21 та оновлено 02.11.21

References

1. Coase, R. (2007). The Firm, the Market and the Law. Moscow: Novoie izdatelstvo [in Russian]
2. North, D.C. (2010). Understanding the process of economic change. Moscow: Izdatiiskii dom Vyshei shkoly ekonomiky [in Russian]
3. Williamson, O.E. (1996). The Economic Institutions of Capitalism: Firms, Markets, Relational Contracting. Saint-Petersburg: Lenizdat, CEV Press [in Russian]
4. Volchik, V.V. (2012). Institutional change: on the way to creating a common theory. *Journal of Institutional Studies*, 4, 4, 4-6 [in Russian]
5. Tang, S. (2011). A General Theory of Institutional Change. London, New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203834725>
6. Liakhovets, O.O. (2015). Conceptual framework of national economy institutional environment analysis. *Naukovi pratsi. Ekonomika*, 265, 253, 16-21 [in Ukrainian]
7. Moiseenko, O.M. (2015). Institutional changes as the basis of economic development of Ukraine. *Naukovi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky – Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Economic Sciences*, 12, 2, 125-128 [in Ukrainian]
8. Ridenko, M.V. (2018). Theoretical Basis Of Institutional Changes In The National Economy. *Finansovyi prostir – Financial Space*, 1 (29), 108-116 [in Ukrainian]
9. Korneev, V.V. (2002). Institutional milestones of the market reforms. *Ekonom. Prognozuvannâ – Economics and forecasting*, 3, 82-90 [in Ukrainian]
10. Grytsenko, A.A. (Ed.). (2015). Institutional transformations of socio-economic system: monograph. Kyiv: Institute for Economics and Forecasting of NAS of Ukraine [in Ukrainian]
11. Katyhrobova, O.V. (2013). Institutional changes as overcoming of the contradictions of innovative development. *Investytsiiv: praktyka ta dosvid*, 13, 32-35 [in Ukrainian]
12. Maslov, A.O. (2010). Institutional structure and its evolution in the work of Douglass North. *Formuvannia rynkovoï ekonomiky*, 80-91 [in Ukrainian]
13. Volchik, V.V. (2011). Institutional and evolutionary economy: teaching guide. Rostov-on-Don: YuFU [in Russian]
14. Stephen, H. (2012). Innovation and change: ideas, networks and communities. *Records Management and Knowledge Mobilisation*, 115-141. <https://doi.org/10.1016/B978-1-84334-653-1.50006-8>
15. Chang, Ha-Joon. (Ed.). (2007). Institutional Change and Economic Development. United Nations University Press.
16. Grytsenko, A.A. (2006). Institutional architectonics: subject, main laws, methodology. *Naukovi pratsi Donetskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Seriya: Ekonomichna – Scientific papers of Donetsk National Technical University. Series: Economic*, 103-1, 31-37 [in Russian]
17. Siryi, Ye.V. (2012). Formation of small business in terms of indicators of state-institutional factors and subjective-value consequences: national experience. *Aktualni problemy sotsiologii, psykholohii, pedahohiky – Actual problems of sociology, psychology, pedagogy*, 16, 21-33 [in Ukrainian]
18. Kolisnichenko, I.M. (Ed.). (2015). Institutional Economics: teaching guide. Kharkiv: Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics [in Ukrainian]
19. Hrechko, A.V. (2013). A role of institutional environment is in development of national economy. *Suhasni problemi ekonomici i pidpriemnistvo*, 11, 27-33 [in Ukrainian]
20. Balakireva, O.M., Nour, A.M. (2008). Business development in Ukraine: institutional environment and public opinion. *Ekonom. prognozuvannâ – Economics and forecasting*, 2, 7-23 [in Ukrainian]

21. Yaremenko, O.L. (2015). Institutional reforms and the problem of indebtedness of the government institutions. *Ekon. teor. – Economic theory*, 4, 82-88 [in Ukrainian]
22. Zheliak, M. (2013). Will the State support small business. *Ekonomichna pravda*. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2013/08/4/387418> [in Ukrainian]
23. Botsora, L.O. (2015). Financial mechanism of small entrepreneurship development in Ukraine. Lviv [in Ukrainian]
24. Berezhnytska, U.B. (2010). Effectiveness of budget programs of financial and loan support of small business. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu – Herald of Kyiv National University of Trade and Economics*, 1, 44-58 [in Ukrainian]
25. Yaremenko, O. (2006). The mechanism of institutional change. *Ekon. teor. – Economic theory*, 1, 3-12 [in Ukrainian]
26. Grytsenko, A.A. (Ed.). (2018). Institutional architectonics and trends of economic changes. Kharkov: Fort [in Russian]

Received on 26.08.21 and updated on 02.11.21